

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У НАВЧАЛЬНО-
ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи SoO1-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньо-професійною
програмою Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
Мицянка Ореста Михайлівна

Керівник:
Глоба О.П., доктор
педагогічних наук,
професор кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	8
1.1. Визначення поняття «соціальна адаптація».....	8
1.2. Особливості соціальної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту в освітньому закладі.....	17
1.3. Профілактика соціальної дезадаптації учнів з порушеннями інтелекту.....	37
Висновки до розділу 1.....	48
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	50
2.1. Методика діагностики соціальної адаптації учнів з порушеннями інтелекту.....	50
2.2. Результати діагностики соціальної адаптації учнів з порушеннями інтелекту до навчально-виховного процесу.....	56
2.3. Методичні рекомендації щодо соціальної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту в освітньому закладі.....	62
Висновки до розділу 2.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Сучасні зміни, що відбуваються у житті суспільства, поєднуються з багатьма труднощами в економічній, політичній та соціальній сферах. Особливо гострі проблеми стосуються підростаючого покоління. За останні роки зросли показники підліткової і дитячої злочинності, відхилень в емоційному здоров'ї школярів. Багато дітей і підлітків відзначаються підвищеною нервозністю, надмірною чутливістю та агресивністю, вразливістю та емоційною неврівноваженістю.

Особистість перехідного віку – це індивід, який значною мірою втратив орієнтири у принципах побудови своїх взаємовідносин з іншими людьми, групою, суспільством. Зазначені негативні тенденції яскраво проявляються у підлітковому віці, який є сам по собі критичним з погляду онтогенетичних психофізіологічних змін. Підлітковий період вважається дуже важливим періодом в психосоціальному розвитку людини. Вже не дитина, але ще не дорослий, підліток зустрічається з різними соціальними вимогами і новими ролями, що значно ускладнює адаптаційний процес.

Тому однією із нагальних проблем як самого індивіда, так і соціуму є пошук ефективних шляхів подолання соціальної дезадаптації в цілому і дезадаптивної самоорганізації підлітка зокрема, а відтак і тих чинників, котрі детермінують виникнення цього феномену. У теперішній час зростають прояви дезадаптації серед підлітків, девіантної поведінки, та, зокрема, делінквентної поведінки. У 80% дезадаптованих підлітків спостерігаються депресивні невротичні розлади з різними формами девіантної поведінки.

В останні роки явище дезадаптації у дітей і підлітків стало предметом чисельних медичних, психофізіологічних і психологічних досліджень. Дослідження в закладах загальної середньої освіти виявили ознаки дезадаптації без виражених невротичних порушень у 22,5% учнів школи. Особливо чутливими у відношенні до розвитку стану дезадаптації є школярі підліткового віку. Тому проблема дезадаптації підлітків є однією з найбільш

серйозних соціальних проблем, яка вимагає негайного продуктивного розв'язання як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Проблема соціальної адаптації підлітків потребує уваги зі сторони соціальних педагогів, психологів, учителів і батьків. У вирішенні проблем соціальної адаптації дітей істотну роль відіграє також система шкільної освіти, яка орієнтована на задоволення різноманітних потреб, інтересів учнів, на їх безконфліктну інтеграцію в суспільство. Деадаптація школярів, яка заважає соціалізації дитини, гармонійному розвитку особистості, перешкоджає подальшій успішності у навчанні, загальній соціально-психологічній адаптації. Тому, на думку О. Кочерги, О. Васильєва, знаходження шляхів, подолання шкільної деадаптації є важливою проблемою теорії психологічної науки і педагогічної практики [30, с. 21].

Проблему соціальної адаптації підлітків вивчали: Н. В. Глушко [17], М. Докторович [20], О. Кочерга [30], В. П. Лютий [33], В. П. Мушинський [42], О. П. Сергеєнкова [57], М. О. Супрун [17], Г. М. Федоришин [81], А.В. Фурман [82] та ін.

Проблема соціалізації та соціальної адаптації дітей з порушеннями інтелекту до умов середовища досліджена такими науковцями: В.В. Кобильченко [24], Н.О. Мирошніченко [40], І.М. Омельченко [24], І.В. Татяничкова [72, 74], Ю.І. Чернецька [84], Н.А. Ярмола [88, 89] та ін. Емпіричне вивчення І.В. Татяничкової соціалізації учнів з порушеннями інтелекту довело, що діти характеризуються недостатнім загальним рівнем адаптованості [72, с. 35]. В.В. Кобильченко зауважує, що самостійність учнів з порушеннями інтелекту є обмеженою через їх психічну пасивність та особливі соціальні умови життя [24, с. 136].

Разом з тим, достатній рівень соціальної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту є важливим для їх успішної соціальної інтеграції, навчальної мотивації, комунікативних здібностей, емоційної сфери, пізнавального розвитку. Будь-які порушення соціальної адаптації негативно

впливають на особистісне становлення підлітка з порушеннями інтелекту, ще більше ускладнюючи наявні у нього проблеми.

Складність розгляду проблеми полягає у особливості предмету дослідження: підліток має труднощі в соціальній адаптації через вікові особливості психофізичного розвитку: конфліктність, емоційність, прагнення до дорослості та незалежності. Проблему ще більше поглиблює наявність у підлітка порушень інтелекту, що ще більше провокуватиме труднощі соціальної адаптації.

Значну роль в соціальній адаптації підлітка з порушеннями розумового розвитку відіграє освітній простір. У вирішенні проблем соціальної адаптації учнів цієї категорії важливе значення відіграє система шкільної освіти, яка орієнтована на задоволення різноманітних потреб, інтересів учнів, на їх безконфліктну інтеграцію в суспільство. За словами М. Соцької, актуальним завданням сучасної вищої освіти є забезпечення всебічного розвитку учнів та створення умов для цього, реалізації природного потенціалу, збагачення їх соціального досвіду та успішної адаптації у суспільстві [65, с. 56].

Система виховання та освіти вимагає суттєвих змін методики, цінностей та змісту підготовки нової генерації до життя. Тому проблема соціальної адаптації учнів з порушеннями інтелекту до навчально-виховного процесу є актуальна і потребує уваги зі сторони психологів, педагогів та батьків.

Зростання чисельності учнів підліткового віку, схильних до дезадаптації, недостатнє дослідження проблеми соціальної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту, необхідність його вивчення і аналізу, з'ясування зовнішніх (соціальних) та внутрішніх (психологічних) передумов виникнення цього феномену зумовило вибір теми дослідження **«Особливості соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному процесі»**.

Об'єкт дослідження – процес соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – особливості соціальної адаптації підлітків з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному процесі.

Мета дослідження – вивчити особливості соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному процесі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати визначення поняття адаптації у психолого-педагогічній літературі
2. Розкрити особливості соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі.
3. Проаналізувати зміст профілактики соціальної дезадаптації учнів з порушеннями інтелекту
4. Експериментально вивчити особливості соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями в освітньому закладі.
5. Запропонувати методичні рекомендації щодо оптимізації соціальної адаптації учнів підліткового віку з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному процесі.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, методика визначення особистісної адаптованості школяра до зовнішнього та внутрішнього світу (А. В. Фурман), методика «Оцінка емоційно-діяльнійної адаптивності», проєктивна методика «Дерево» Джона та Даян Лампен (модифікований варіант Л.П. Пономаренко), анкета для батьків, анкета для вчителів.

Теоретичне значення роботи: теоретичні напрацювання проблеми соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному процесі можуть бути основою для подальших наукових досліджень цієї проблеми і написання наукових статей з цієї проблематики.

Практичне значення роботи: отримані результати експериментального дослідження та розроблені рекомендації можуть бути використані олігофренопедагогами, психологами, класними керівниками,

вихователями для профілактики соціальної дезадаптації підлітків з порушеннями розумового розвитку в освітньому закладі.

База дослідження: Домбоківська спеціальна школа I-II ступенів Закарпатської обласної ради.

Апробація результатів: опубліковано одну статтю з теми дослідження.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (90 найменувань), чотири додатки. Основний зміст роботи складає 94 сторінки.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне вивчення проблеми соціальної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту у навчально-виховному процесі дало змогу зробити такі висновки:

1. Соціальна адаптація – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Соціальна адаптація – важливий процес для успішного розвитку особистості. Соціальна адаптація є безперервним процесом та складовою соціалізуючого процесу.

На розвиток соціальної адаптації впливають: особистісні чинники (індивідуальні ознаки психіки людини, особливості темпераменту, особистісні риси); соціальні фактори (сім'я, спілкування з ровесниками, освітнє середовище, умови професійної діяльності та ін.).

2. Підлітки з порушеннями інтелекту з соціальних, психологічних, фізіологічних причин не в змозі адаптуватися до умов соціуму (школи, сім'ї, групи ровесників), що унеможлиблює адекватне шкільне навчання і взаємодію з навколишнім середовищем. Часто такі учні є соціально дезадаптованими.

Адаптація учня з порушеннями інтелекту до навчально-виховного процесу – це процес та результат активного пристосування учня з порушеннями інтелекту до шкільного життя та система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на подолання проблем, що виникають у нього на певних етапах його соціального становлення.

Значна кількість підлітків з порушеннями інтелекту з соціальних, психологічних, фізіологічних причин не в змозі адаптуватися до умов соціуму (школи, сім'ї, групи ровесників), що унеможлиблює адекватне шкільне навчання і взаємодію з навколишнім середовищем. Разом з тим, входження підлітка з інтелектуальними порушеннями до шкільного

колективу, його успішна адаптація у закладі освіти – важлива складова процесу соціалізації особистості.

Учні з порушеннями інтелектуального розвитку характеризуються недостатнім загальним рівнем адаптованості, тому вони належать до «групи ризику» за межами закладу спеціальної загальної середньої освіти. Ці учні часто є соціально некомпетентними та залежними від оточення, особливо підлітки. Труднощі соціальної адаптації, проблеми у навчальній діяльності, порушення поведінки в учнів з порушеннями розумового розвитку є ознакою недосконалості їх самостійної організації своєї діяльності відповідно до соціальних норм. Уся їх діяльність слабо мотивується соціальними відносинами, тому вони пізно починають розуміти суспільний устрій та моральні поняття.

3. Адаптація учнів з порушеннями інтелекту в закладах освіти залежить від впливу багатьох соціальних факторів: соціальних освітніх умов, охорони здоров'я, підготовки висококваліфікованих фахівців (вихователів, вчителів, психологів, соціальних педагогів, логопедів та інших спеціалістів) до роботи з учнями з порушеннями інтелекту.

Критеріями адаптації в освітньому середовищі учня з порушеннями інтелекту є: успішність навчальної діяльності; емоційне благополуччя; сформованість особистісних якостей, що допомагають досягти успіхів у навчанні та професійній діяльності.

4. Основними напрямками адаптивного освітнього простору для учнів з інтелектуальними порушеннями є: реалізація освітнього і корекційного процесів; формування культурної особистості того, хто навчається, його адаптація та інтеграція в суспільство; створення сприятливих умов для навчання, виховання і корекції відхилень у розвитку дітей з порушенням інтелекту; формування соціальних якостей особистості, які забезпечують соціальну адаптацію, а соціумі; надання можливостей якісного навчання учнів і різнобічного їх розвитку; забезпечення умов для усвідомленого вибору професійної орієнтації.

Основними напрямками профілактики дезадаптивної поведінки підлітка з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному процесі є: рання діагностика дітей «групи ризику»; консультаційно-роз'яснювальна робота з батьками, педагогами; мобілізація виховного потенціалу середовища, робота з контактними групами неповнолітнього, зокрема сім'єю; організація корекційно-реабілітаційної діяльності залежно від рівня дезадаптації, залучення необхідних фахівців, звернення до допомоги спеціалізованих установ, центрів, служб; патронаж дезадаптованих неповнолітніх; розробка і реалізація цільових програм і технологій, спрямованих на профілактику і корекцію порушень поведінки. Оптимальним засобом роботи з дезадаптованими підлітками є тренінги.

5. За результатами експериментального вивчення особливостей соціальної адаптації учнів з порушеннями інтелекту у навчально-виховному процесі для 41,7% досліджуваних властива неадаптованість. У таких підлітків відсутній інтерес до навчально-виховного процесу, недостатній рівень регулювання власної поведінки (довільності), високий рівень тривожності, пов'язаний з незадоволенням своїм внутрішнім «Я», неадекватна оцінка, труднощі у спілкуванні з оточенням. Вони мають негативне ставлення до освітнього закладу, у них переважає негативний настрій, відсутній інтерес до занять, небажання самотійно працювати.

Третина (33,3%) респондентів є соціально дезадаптованими, тобто нездатними адаптуватися в у навчально-виховному процесі, засвоювати і відтворювати соціальний досвід, у них відсутня ефективна взаємодія з іншими людьми, мають конфліктні відносини, негармонійний розвиток особистості. Такі підлітки з порушеннями інтелекту неспроможні задовольнити власні потреби, самоствердитись і самореалізуватись прийнятними для освітнього середовища засобами, порушують встановлені норми та правила поведінки. мають психогенні захворювання і реакції. Вони мають низький рівень довільності поведінки, у них відсутня мотивація за наявності задовільних і незадовільних оцінок, неадекватну оцінку.

58,4% учнів підліткового віку з порушеннями інтелекту мають низький рівень емоційно-діяльнійної адаптивності, а для третини підлітків з порушеннями розумового розвитку властивий дуже низький рівень емоційно-діяльнійної адаптивності. Лише 16,7% підлітків мають позитивні високі показники адаптації, а 8,3% учнів – її середній рівень. Для 58,3% підлітків з порушеннями інтелекту властивий низький рівень адаптації, а у 16,7% присутня неадаптованість. На думку батьків, 58,3% підлітків з порушеннями інтелекту мають можливу дезадаптацію та 33,4% учнів мають дезадаптацію (33,4%), а адаптованими є лише 8,3% підлітків. 75% підлітків з порушеннями розумового розвитку мають різної міри труднощі в адаптації до навчально-виховного процесу.

6. Для успішнійної соціальнійної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту у навчально-виховному процесі важливо застосовувати індивідуальнійний підхід, виявляти довіру до кожного учня, позитивну оцінку його діяльнійності, заохочення, спілкування та співпрацю з ровесниками, виховувати самостійність, формувати в учнів соціальнійно схвалювані почуття та відповідну поведінку, що допоможе йому адаптуватися до навчально-виховного процесу.

Педагоги для успішнійної соціальнійної адаптації учнів з порушеннями інтелекту повинні залучати до різних форм спільнійної діяльнійності: участі в конкурсах, круглих столах з обговорення книг, фільмів, мультфільмів, у проведенні Днів народжень, активних ігор, екскурсій, театралізованих вистав, у спортивних заходах, проведенні шкільних свят та ін. Важливо створити у класі атмосферу взаєморозуміння та взаємодопомоги між учнями, забезпечити можливість самоствердитися, подолати неадекватні установки та стереотипи, набути певних навичок соціальнійної поведінки. Основна увага зосереджується на спільнійну діяльнійність учнів, моделювання соціальнійних відносин, формування співчуття, емпатії та розуміння.

7. Результативність роботи з соціальнійної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту залежить від скоординованості дій всіх членів

команди (вихователів, педагогів, лікарів, психолога, олігофренопедагога, реабілітолога, батьків), комплексного підходу до планування і реалізації корекційно-розвивальних заходів. Важливо заохочувати організацію неформальних груп підтримки серед вихованців закладу, педагогів та батьків з метою створення сприятливого простору для соціальної адаптації учнів у навчально-виховному процесі.

8. Перспективами подальшого вивчення проблеми є апробація програми соціальної адаптації підлітків з порушеннями інтелекту у навчально-виховному процесі, застосування відповідних рекомендацій та пошук нових, більш раціональних та дієвих форм, методів й засобів покращення процесу адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями до освітніх закладів, починаючи з закладів дошкільної освіти та продовжуючи навчанням цих дітей у закладах спеціальної загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи: психол. інструментарій / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікрос-СВС, 2003. 111 с.
2. Алькема С. Я. Психолого-педагогічний супровід переходу учнів із початкової до середньої школи. *Проблеми наступності початкової та середньої школи.* Методичний посібник. URL : http://alkema0213.blogspot.com/p/blog-page_4.html.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. Москва : Аспект Пресс, 2007. 363 с.
4. Андрійчук І.П. Особливості адаптації студентів-майбутніх психологів до навчання у вищій школі. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science.* 4(8), Vol.2, June 2018. С. 20–26.
5. Баженова Л. Адаптація дитини шестилітнього віку до навчання у школі. *Психолог.* 2003. № 29–32. С. 6–8.
6. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека Л.: Наука, 1988. 270 с.
7. Бистров А. Є., Синьов В. М. Схильність підлітків з інтелектуальними порушеннями до різних типів віктимної поведінки, та її зв'язок з особистісними особливостями підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 36. С. 132–139.
8. Бондар В. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія.* 2003. № 3. С. 2–5.
9. Василенко О. М. Адаптація дітей з особливими потребами в закладах середньої освіти. *Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності* : монографія / відп. ред. Л. О. Данильчук, Л. І. Романовська. Хмельницький : Фоп Цюпак А.А., 2020. Т. 2. URL : <http://elar.khmnmu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9317/1/%d0%92%d0%b0%d1>

%81%d0%b8%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be-
%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f.pdf

10. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Василенко Олена Миколаївна. Хмельницький, 2010. 192 с.
11. Выготский Л.С. Педология подростка. Психология подростка. Хрестоматия / Сост. Ю.И. Фролов Москва : Российское педагогическое агентство, 1997. С. 232–285.
12. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций: собр. соч. В 6 т. Т. 2. М., 1982. 504 с.
13. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2012. 400 с.
14. Волков Б. С. Психология подростка. СПб.: Питер, 2010. 240 с.
15. Галагузова М. А. Социальная педагогика: курс лекций. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 416 с.
16. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 91–100.
17. Глушко Н. В., Супрун М. О. Дезадаптація підлітків: причини і наслідки. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. №2. С. 30–39.
18. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика. Минск : Харвест, 2001. 976 с.
19. Дефектологічний словник : навчальний посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : «МП Леся», 2011. 528 с.
20. Докторович М., Рурик Г., Хозраткулова І. Соціально-психологічна робота з проблемними підлітками. Київ : Редакції загальнопед. газет, 2013. 128 с.
21. Завражин С.А., Фортова Л.К. Адаптация детей с ограниченными возможностями. Москва : Академический проект, 2005. 400 с.

22. Заморуєва В. В. Діти без сім'ї: підготовка до життя. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.
23. Іванча Я.В. Формування соціальних компетентностей у дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах дошкільного закладу. URL : <http://surl.li/drgfi>
24. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : Академія, 2020. 224 с.
25. Кобильченко В. Проблема шкільної дезадаптації слабозорих учнів початкової школи. *Дефектологія*. 2002. № 3. С. 19–21.
26. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : Самміт–Книга, 2009. 272 с.
27. Колупаєва А. А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2014. № 3 (71). 7–13
28. Корекційна робота соціального педагога. Ігри та вправи / за ред. Л.В. Туріщева. Харків : Основа, 2014. 127 с.
29. Коробейников И.А. Нарушения развития и социальная адаптация. Москва : ПЕРСЭ, 2002. 192 с.
30. Кочерга О., Васильєв О. Дезадаптивна поведінка дітей. *Психолог*. 2002. № 4. С. 25–30.
31. Кузікова С. Основи психокорекції: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2021. 336 с.
32. Курєнкова А. В. Аналіз практики формування соціальної компетентності у дітей із інтелектуальними порушеннями у закладі дошкільної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 66. С. 121-124.
33. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.

34. Ляшенко В. І. Формування життєвої компетенції дітей-інвалідів у центрах ранньої соціальної реабілітації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Херсон, 2004. 210 с.
35. Матвєєва М. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2005. 164 с.
36. Матющенко І. М. Підготовка старшокласників допоміжної школи до соціально-психологічної адаптації: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.03 / К., 2008. 22 с
37. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
38. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. 204 с.
39. Миронова С.П. Основи корекційної педагогіки навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Опенка, 2010. 264 с
40. Мирошніченко Н. О. Соціально-педагогічні умови інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 / К., 2008. 20 с
41. Мігалуш А. О. Проблеми соціальної адаптації людей з особливими потребами та шляхи їх вирішення. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2010. № 2 (6). С. 53–59.
42. Мушинський В. Адаптація учнів і випускників / В. Мушинський, О. Попова, О. Боднар; упоряд. Т. Червонна. Київ : Вид. група «Шк. світ», 2015. 168 с.

43. Никитина Л. Е. Социальный педагог в школе. Москва : Академический проект, 2003. 112 с.
44. Основы специальной психологии / Под ред. Л.В. Кузнецовой. Москва : Издат. центр: «Академия», 2002. 480 с.
45. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2011. 468 с.
46. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталого школьника. Москва : Академия, 2002. 160 с.
47. Професійний довідник соціального педагога / О. І. Рассказова. Харків: Основа, 2011. 208 с.
48. Прикладна корекційна психопедагогіка: Олігофренопедагогіка. Навчальний посібник / За ред. О.В. Гаврилова, В.О. Липи. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 592 с.
49. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001. 672 с.
50. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. Москва : АСТ, 2007. 407 с.
51. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.
52. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. СПб.: Речь, 2006. 356 с.
53. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника: Учеб. пособ. для студентов педагогических институтов по специальности «Дефектология». 3-е издание, перераб. и дополн. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.
54. Рудніцька І. Стан здоров'я школяра як один із головних критеріїв перебігу адаптації. *Все про адаптацію*. № 25–26. К., 2004. 120 с.
55. Савіцька Г. Інтеграція – перспективна форма навчання дітей з особливими потребами. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 48–49.

56. Сазонова О. В. Дослідження особливостей соціальної адаптації дітей-сиріт. *Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ*. 2014. № 5. С. 168–180.
57. Сергєєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
58. Синьов В. М. Психологія розумово відсталого дитини / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. Київ : Знання, 2008. 359 с.
59. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії: Вибрані наукові праці. Київ : МП «Лєся», 2010. 779 с.
60. Скрипник В. А. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Вінниця, 2006. 170 с.
61. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами до навчання в школі : навчально-методичний посібник / укладач О.М. Холодій. Черкаси, 2014. 125 с.
62. Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ч. 1. Київ : Держсоцслужба, 2008. 240 с.
63. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
64. Соціально-психологічні аспекти процесу адаптації учнів: навчально-методичний посібник / І.С.Булах, Г.О.Хомич, А.М.Виногородський, І.О.Сабанадзе. Київ : Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди, 1997. 180 с.
65. Соцька М. Соціально-психологічна адаптація сиріт в освітньому просторі Херсонської державної морської академії. *Соціальний педагог*. 2015. №2 (98). С. 54–57.
66. Специальная психология / Под ред. В.И. Лубовского, Т.В. Розановой, Л.И. Солнцевой. Москва : Академия, 2005. 464 с.

67. Спеціальна психологія. Тексти: Ч.1 / За ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільськ. держ. ун-ту, 1999. 158 с.

68. Спеціальна психологія. Тексти: Ч.2 За ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільськ. держ. ун-ту, 2001. 142 с.

69. Стадненко Н. М. Нариси з олігофренопсихології / Н. М. Стадненко, М. П. Матвєєва, А. Г. Обухівська. Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.

70. Супрун М., Мельниченко М. Особистість педагога-дефектолога – запорука успіху в питаннях вирішення завдань соціалізації вихованців спеціального закладу освіти. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки. 2013. Вип. 123(2). С. 328-332.

71. Тарасюк С., Назарович В. Соціально-психологічні чинники адаптації (дезадаптації) дітей дошкільного віку із ЗПР. *Дефектологія*. 2004. №3. С. 19–22.

72. Татьянчикова І. В. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку. Автореф. дис. докт. пед. наук. 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ, 2015. 47 с.

73. Татьянчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 2. С. 242-250.

74. Татьянчикова І.В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : монографія. Слов'янськ : Вд-во Б.І. Маторіна, 2014. 381 с.

75. Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луганськ, 2007. 40 с.

76. Технологии социальной работы: учебник / ред. Е.И. Холостовой. Москва : ИНФРА серия “Высшее образование”, 2001. 400 с.
77. Типова освітня програма для дітей з інтелектуальними порушеннями (Наказ МОН України від 26.08.2018 № 814) [Електронний ресурс]. URL : <http://www.mon.gov.ua/>
78. Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків : Ранок, 2020. 40 с.
79. Тютюнник М. І. Соціально-педагогічна реабілітація дітей в спеціальних дошкільних закладах освіти засобами творчої гри: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Тернопіль., 1999. 175 с.
80. Утьосов Я., Утьосова О. Спеціальна методика формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічний дискурс*. 2020. №29. С. 7–13.
81. Федоришин Г.М. Психологічні детермінанти шкільної дезадаптації підлітків: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Рівне, 2002. 19 с.
82. Фурман А.В. Методика визначення особистісної адаптованості школярів. Київ – Донецьк : Ровесник, 1993. 22 с.
83. Харченко С. Я., Краснова Н. П. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки. Харків : Основа, 2012. 143 с.
84. Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Харків, 2008. 236 с.
85. Шипелік Т. В. Психологічні особливості становлення особистості підлітків з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня. Дис. канд. психол. наук 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ, 2019. 311 с.
86. Шкільова Г. М. Система проєктувальних завдань як умова забезпечення успішності процесу адаптації молодшого школяра до вимог навчального процесу. *Вісник держ. ун-ту ім. Франка*. Житомир, 2011. Вип. 58. С. 13–16.

87. Якимчук О. Організація адаптаційного періоду учнів 1-х і 5-х класів. *Психолог*. 2003. № 40. С. 15–19.

88. Ярмола Н. До питання соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу. URL : <http://surl.li/dnhga>

89. Ярмола. Н. Компетентнісний підхід до соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчального закладу. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. 4 (93). С. 37–45.

90. Ярмола Н. А. Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі*. Збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології. Київ, 2019. С. 249–251.